

УДК 340.132.1:351.741(477)

Юрченко-Шеховцова Т. І. — науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6541-3410>

Особливості правосвідомості сучасних поліцейських залежно від стажу служби в правоохоронних органах

На основі проведеного емпіричного дослідження здійснено аналіз особливостей формування правосвідомості поліцейських у професійному середовищі. У дослідженні взяли участь 184 респонденти. Залежно від стажу служби в правоохоронних органах вибірку було розподілено на три групи. До першої групи увійшли поліцейські, стаж служби в правоохоронних органах яких не перевищує 3 років, до другої групи — поліцейські, які мають стаж служби в правоохоронних органах від 3 до 10 років, до третьої групи — від 10 до 20 (та понад 20 включно). За результатами проведеного дослідження виявлено статистично значущі відмінності щодо особливостей формування правосвідомості поліцейських з різним стажем служби. Серед поліцейських зі стажем служби до 3 років найбільша кількість респондентів, у яких виникли складнощі щодо відповіді на запитання анкети, і тих, хто потребує допомоги та підтримки у вирішенні професійних питань. Половина з них вважає, що в їх оточенні є поліцейські, які через незнання деяких законів порушують правові норми. Найбільше впевнених у власних поглядах, знаннях, досвіді респондентів зі стажем служби від 3 до 10 років. Респонденти зі стажем служби понад 10 років здебільшого зазначили про те, що їм завжди готові допомогти у вирішенні професійних питань їх підлеглі, колеги чи керівництво.

Ключові слова: правосвідомість; поліцейський; стаж служби в правоохоронних органах; професійний колектив; професійні знання.

Постановка проблеми. Однією з передумов ефективної професійної діяльності поліцейського є наявність у нього сформованого високого ступеня правосвідомості. Як відомо, на процес формування правосвідомості особистості впливають різні фактори — соціальні, економічні, політичні, правові тощо. Правосвідомість особистості формується в процесі правової соціалізації в єдності з комплексом особистісних властивостей, які в процесі індивідуального розвитку наповнюються тим чи іншим змістом і слугують внутрішніми умовами розвитку правосвідомості.

Під час становлення особистості професіонала у свідомості поліцейського поступово формується певний стереотип поведінки, який базується на постійному порівнянні та узгодженні індивідуальних уявлень із суспільною правосвідомістю. Таким чином, в особистості створюється механізм соціального саморегулювання (готовність діяти певним чином у конкретній ситуації). Крім того, до механізмів формування правосвідомості належать моделі поведінки та інші складові сукупного досвіду попередніх професійних та життєвих ситуацій, фіксація в пам'яті неодноразово повторюваних психічних процесів. Включаючись у більш складні види діяльності, комунікації, особистість збагачує і розвиває правову сферу свідомості.

Важливим фактором формування правосвідомості поліцейського є вплив його професійного оточення – підлеглих, колег, керівництва. Тобто, професійний колектив є одним із агентів правової соціалізації та складовою єдиної системи правового виховання та просвіти.

Особистість з розвинутою правосвідомістю оцінює себе громадянином держави, суб'єкта прав та обов'язків, учасника правових відносин. При цьому конкретизується та закріплюється її соціальна позиція. Зокрема, особистість обирає правомірні засоби вирішення проблемних чи конфліктних ситуацій; дотримується правових норм за власними переконаннями. У свідомості суб'єктів опрацьовуються варіативні моделі поведінки, що відповідають правовим приписам.

Водночас, актуальними лишаються наявність професійних знань, умінь та практичного досвіду окремо у кожного поліцейського. Не підлягає сумніву, що без знання права та спроможності його точно застосовувати, без уміння захищати права й інтереси громадян, суспільства і держави від порушення законів, без здатності розкривати злочини, збирати докази, необхідні для подання до суду, правоохоронець не в змозі успішно виконувати свої функціональні обов'язки [1, с. 68]. Зокрема, А. Бойков цілком слушно відносить знання законодавства та теоретичних основ юридичної науки, переконаність у цінності права як основи волі та справедливості, вміння користуватися правовим інструментарієм до неодмінних детермінант професійної правосвідомості поліцейських [2, с. 78].

Не зважаючи на високу значущість особистісних характеристик, які можуть сприяти або, навпаки, перешкоджати розвитку правосвідомості, визначну роль також відіграє рівень сформованості професійних знань, вмінь, навичок. Від них багато в чому залежить успішність виконання службових обов'язків. Так, недостатня професійна підготовка правоохоронців може призвести до використання ними недоречних (хоча й законімих) методів діяльності.

Актуальність декларованої проблематики особливо гостро відчувається нині у зв'язку із взаємообумовленістю правосвідомості поліцейського і тих трансформаційних змін, що супроводжують реформування органів внутрішніх справ і впровадження в їх діяльність інноваційних технологій. Безумовно, ефективності цих змін і суттєвому підвищенню ступеня правосвідомості сприяє оновлення кадрового потенціалу Національної поліції, до лав якої усвідомлено прийшли молоді, активні люди сучасної формації. Це породжує в суспільстві надію на появу нового типу правоохоронця, який приймає основні принципи правової держави та успішно орієнтується в сучасному правовому просторі.

Водночас формування високого рівня правосвідомості поліцейських Національної поліції України, як умови їх професіоналізму, потребує цілеспрямованої та достатньо тривалої роботи, оскільки правосвідомості людини загалом притаманні певні протиріччя – динамізм та консервативність, креативність та ідеологічна інерційність тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка сучасних вітчизняних та закордонних науковців опікувались проблематикою теоретико-методологічних засад формування правосвідомості правоохоронців (М. Костицький, С. Алексєєв, В. Бабкін, М. Гуренко-Вайцман, С. Гусарєв, І. Зозуля, Р. Калюжний). На особливій ролі головних компонент правосвідомості поліцейського, їх місці у забезпеченні правопорядку та ефективної діяльності окремих фахових напрямів поліції наголошували і безпосередньо досліджували В. Кудрявцев, В. Кузьмичов, А. Колодій, Є. Лук'янчиков, В. Нерсєсянц, О. Скрипнюк, С. Сливка, С. Стахівський, О. Тихомиров, М. Цимбалюк, О. Цуркан, Ю. Шемшученко, М. Ведешкіна та ін. Разом з тим, низка актуальних питань стану та перспектив розвитку правосвідомості сучасного працівника

Національної поліції України не знайшла свого наукового доробку у роботах вищезазначених науковців. Ретельний їх аналіз сприяв здійсненню авторського дослідження динаміки правосвідомості поліцейських протягом періоду становлення Національної поліції з метою оптимізації шляхів та засобів її формування та корекції.

Мета статті – проаналізувати результати проведеного анкетування поліцейських щодо особливостей формування у них правосвідомості.

Завдання дослідження:

1) визначити окремі та загальні особливості формування правосвідомості поліцейських у професійній діяльності;

2) виявити статистичні відмінності щодо особливостей формування правосвідомості поліцейських з різним стажем служби.

У дослідженні взяли участь 184 поліцейських Національної поліції України. Емпіричне дослідження проводилося під час проходження ними курсів підвищення кваліфікації на базі Інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ України.

Обрахунки отриманих результатів проводилися за допомогою ф-критерію Фішера [3, с. 174].

Виклад основного матеріалу. Вибірку було розподілено на три групи залежно від стажу служби у правоохоронних органах. До першої групи увійшли поліцейські, які працюють у поліції не більше 3 років, до другої групи – поліцейські, які мають стаж служби у правоохоронних органах від 3 до 10 років, до третьої групи – від 10 до 20 (та понад 20 включно).

За результатами проведеного дослідження (див. таблицю) встановлено, що більшість опитаних поліцейських (59–63 %) впевнені в тому, що їх колеги завжди керуються правовими нормами у службовій діяльності. Кожний четвертий поліцейський з вислугою понад 3 роки (1 та 2 група) вважають, що їх колеги дотримуються правових норм, але іноді. Жодний респондент не зазначив, що хтось з його колег зовсім не дотримується правових норм у службовій діяльності. Складно було відповісти 12–25 % респондентам. Невизначених з відповіддю більше за все у 1 групі, а менш у 2 ($p=0,039$).

Щодо того, чи дотримуються колеги опитаних правових норм поза службою, думка майже половини респондентів розподілилась

таким чином: завжди дотримуються – вважають (15–38 %), причому найбільше поліцейських 2 групи відносно 1 ($p=0,002$) та 3 ($p=0,039$); іноді дотримуються – (29–36 %). Від 31 % до 54 % поліцейських вагалися щодо відповіді, з них найбільше респондентів у 1 групі, а найменше у 2 ($p=0,006$).

Від третини (35 % 2 групи) до половини опитаних (50 % 1 та 3 група) вбачають у своєму професійному оточенні колег, які порушували правові норми через незнання деяких законів ($p=0,038$). 26–43 % заперечують, що у їх оточенні є поліцейські, які порушують правові норми через незнання закону. Найбільше з них у 2 групі порівняно з 1 ($p=0,04$) та 3 ($p=0,018$) відповідно.

31–55 % опитаних вважають, що їх колеги дотримуються закону незалежно від того наскільки вони завантажені роботою. 32–44 % відмітили про те, що завантаженість співробітників роботою впливає на дотримання/недотримання ними закону. Найбільше про це зазначили респонденти 1 групи ($p=0,01$) порівняно з 2 групою. Кожен четвертий з першої групи не зміг визначитися з відповіддю.

Отже, у 1 групі поліцейських найбільша кількість тих хто вважає, що дотримання законності колегами залежить від того наскільки вони завантажені роботою. У 2 ($p=0,005$) та 3 ($p=0,019$) групах найбільше поліцейських які мають думку протилежну – їх співробітники дотримуються закону незалежно від обсягу навантаження в роботі.

18–41 % респондентів зазначили про те, що поліцейські з їх оточення завдяки безкарності інколи здатні «обійти закон». Найменше поліцейських такої думки у 2 групі, а найбільше у 3 ($p=0,000$). Факти недотримання закону у професійному оточенні, через можливу безкарність, заперечують від 29 % до 55 % опитаних. Найбільше це заперечують поліцейські 2 ($p=0,005$) та 3 ($p=0,019$) груп відносно 1 групи поліцейських. Не змогли визначитися з відповіддю 40 % поліцейських 1 групи, що значно більше ніж в 3 групі ($p=0,018$).

Схильні зловживати службовим становищем (задля особистого збагачення) співробітники опитаних, вважають 19–22 %. Більше половини опитаних (52 %) вважають, що поліцейські з їх оточення не схильні зловживати службовим становищем. Не визначалися з відповіддю близько третини респондентів (25–29 %).

Більшість опитаних (62–77 %) зазначили, що їм завжди готові допомогти у вирішенні професійних питань їх підлегли,

колеги чи керівництво. Найбільше про це свідчать поліцейські 3 групи, а найменше 1 групи ($p=0,041$).

25–35 % опитаним відомо про факти виконання їх колегами завдань (доручень), не пов'язаних з посадовими обов'язками. Нічого не відомо з цього приводу 45–56 % респондентам. Важко відповісти було кожному десятому 2 групи, кожному п'ятому 1 групи, кожному четвертому 3 групи. Найбільш невизначених у 3 групі, а найменше – у 2 ($p=0,013$).

Поліцейські завжди дотримуються службової дисципліни, так вважають (35–61 %) опитаних. З них найбільше про це свідчать представники 2 групи ($p=0,001$) та 3 групи ($p=0,053$), відносно 1 групи (табл. 1).

Таблиця 1

Результати опитування за анкетною

Запитання анкети		Отримані дані			Відмінності (χ^2 -критерій Фішера)					
					1-2		2-3		1-3	
№	Варіанти відповідей	1 група	2 група	3 група	ϕ	p	ϕ	p	ϕ	p
1	Чи завжди Ваші колеги керуються правовими нормами у службовій діяльності?									
	завжди	60%	63%	59%	0,32	0,10	0,48	0,10	0,11	0,10
	іноді	15%	25%	27%	1,31	0,096	0,27	0,10	1,58	0,057
	не дотримуються зовсім	-	-	-						
	важко відповісти	25%	12%	14%	1,76	0,039	0,35	0,10	1,48	0,07
2	Чи завжди Ваші колеги дотримуються правових норм поза службою?									
	завжди	15%	38%	24%	2,77	0,002	1,76	0,039	0,34	0,10
	іноді	29%	31%	36%	0,23	0,10	0,61	0,10	0,80	0,10
	не дотримуються зовсім	2%	-	-	1,50	0,067	-		1,48	0,07
	важко відповісти	54%	31%	40%	2,44	0,006	1,08	0,10	1,49	0,068
3	Чи є у Вашому професійному оточенні підлеглі/колеги/керівництво (підкресліть категорію осіб), які завдяки безкарності інколи здатні «обійти закон»?									
	так	31%	18%	41%	1,59	0,056	2,98	0,000	1,10	0,10
	ні	29%	55%	37%	2,78	0,002	2,11	0,017	0,91	0,10
	важко відповісти	40%	27%	22%	1,44	0,075	0,68	0,10	2,08	0,018

4	Чи впливає завантаженість Ваших співробітників роботою на дотримання ними закону?										
	так	44%	32%	37%	1,29	0,01	0,61	0,10	0,76	0,10	
	ні	31%	55%	50%	2,54	0,005	0,58	0,10	2,06	0,019	
	важко відповісти	25%	13%	13%	1,42	0,078	-	-	1,64	0,05	
5	Чи сприяє просування колег по службі зростанню рівня їх правосвідомості?										
	так	33%	49%	44%	1,70	0,045	0,58	0,10	1,20	0,10	
	ні	21%	30%	37%	1,08	0,10	0,86	0,10	1,88	0,03	
	важко відповісти	44%	18%	16%	2,99	0,000	0,31	0,10	3,33	0,000	
	інше	2%	3%	3%	0,33	0,10	-	-	0,34	0,10	
6	Чи схильні Ваші підлеглі/колеги/керівництво (підкресліть категорію осіб) зловживати службовим становищем для особистого збагачення?										
	так	19%	22%	21%	0,38	0,10	0,14	0,10	0,27	0,10	
	ні	52%	52%	52%	-	-	-	-			
	важко відповісти	29%	25%	27%	0,47	0,10	0,27	0,10	0,23	0,10	
7	Чи завжди Ваші підлеглі/колеги/керівництво (підкресліть категорію осіб) дотримуються службової дисципліни?										
	так	35%	61%	50%	2,74	0,001	1,29	0,10	1,62	0,053	
	ні	46%	30%	39%	1,73	0,042	1,10	0,10	0,75	0,10	
	важко відповісти	19%	9%	11%	1,52	0,065	0,39	0,10	1,20	0,10	
8	Чи є у Вашому професійному оточенні поліцейські, які порушували (порушують) правові норми через незнання деяких законів?										
	так	50%	35%	50%	1,59	0,056	1,77	0,038	-	-	
	ні	27%	43%	26%	1,75	0,04	2,08	0,018	0,12	0,10	
	важко відповісти	23%	22%	24%	0,12	0,10	0,28	0,10	0,13	0,10	
9	Чи відомі Вам факти виконання Вашими колегами завдань (доручень), не пов'язаних з посадовими обов'язками?										
	так	25%	35%	31%	1,14	0,10	0,49	0,10	0,72	0,10	
	ні	56%	55%	45%	0,10	0,10	1,16	0,10	1,17	0,10	
	важко відповісти	19%	10%	24%	1,34	0,09	2,20	0,013	0,65	0,10	
10	Чи завжди Ваші підлеглі/колеги/керівництво (підкресліть категорію осіб) готові допомогти у вирішенні професійних завдань (надати кваліфіковану пораду, консультацію)?										
	так	62%	75%	77%	1,46	0,073	0,27	0,10	1,74	0,041	
	ні	19%	12%	14%	1,01	0,10	0,35	0,10	0,72	0,10	
	важко відповісти	19%	13%	9%	0,30	0,10	0,75	0,10	0,99	0,10	

*p <= 0,05

30–46 % респондентів виказують думку про те, що їх колеги не завжди дотримуються службової дисципліни. Найбільше такої думки поліцейських у 1 групі, а найменше опитаних у 2 групі ($p=0,042$).

На запитання «Чи сприяє просування колег по службі зростанню рівня правосвідомості?» відповіли «так» 33–49 % поліцейських, з них у 2 групі надали більше за всіх відповідей «так», а у 1 менше ($p=0,045$). «Ні» відповіли 21–37 % опитаних, у 3 групі більше, а у 1 менше ($p=0,03$) відсоток відповідей «ні». Найважче відповісти було на це запитання поліцейським 1 групи (44 %) порівняно з 2 та 3 ($p=0,000$).

Висновки. Між групами поліцейських з різним стажем служби у правоохоронних органах спостерігаються відмінності:

Серед респондентів 1 групи найбільша кількість опитаних, які не визначилися з відповіддю відносно майже кожного запитання анкети, що свідчить про ймовірні прогалини у правовій сфері та недостатню сформованість правосвідомості поліцейських зі стажем служби до 3 років.

Аналізуючи відповіді респондентів 1 групи на деякі запитання, можна припустити:

Поліцейські 1 групи недостатньо впевнено орієнтуються у правовому полі, оскільки 50 % опитаних вбачають у своєму професійному оточенні колег, які порушували правові норми через незнання деяких законів; 44 % вважають, що дотримання законності колегами залежить від того наскільки вони завантажені роботою. Майже половина (44 %) респондентів не змогли визначити чи є взаємозалежність між правосвідомістю та професійним зростанням. Слід також зазначити, що серед поліцейських 1 групи тільки 33 % мають юридичну освіту, що значно менше, ніж у 2 (64 %) та 3 (86 %) групах.

Не мають достатньо професійного досвіду та сформованих установок щоб визначити власну позицію (надати відповідь на запитання виходячи із власних поглядів) щодо оцінки ситуації, професійності дій серед колег, дотримання ними правових норм.

У порівнянні з респондентами 2 та 3 групи, у 1 групі найбільше респондентів, які вважають, що в їх професійному оточенні є працівники, які не дотримуються дисципліни.

Серед респондентів 1 групи більш за все тих, хто потребує допомоги та підтримки у вирішенні професійних питань з боку

колег, керівництва, але її не відчувають. Що свідчить також про недостатню самостійність поліцейських.

Серед респондентів 2 групи спостерігається найбільш впевнена позиція щодо оцінки рівня знань правових, професійних, досвіду та належного ставлення до виконання професійного обов'язку, як власних так й свого професійного оточення. Найбільше впевнених у власних поглядах, знаннях, досвіді респондентів у 2 групі. 43 % заперечують, що у їх оточенні є поліцейські, які порушують правові норми через незнання закону.

Серед респондентів 2 та 3 групи найбільше поліцейських, які вважають, що їх співробітники дотримуються закону незалежно від обсягу навантаження в роботі.

Серед респондентів 3 групи найбільше опитаних – 41 % ($p=0,000$), які зазначили про те, що поліцейські з їх оточення завдяки безкарності інколи здатні «обійти закон».

77 % респондентів 3 групи зазначили, що їм завжди готові допомогти у вирішенні професійних питань їх підлеглі, колеги чи керівництво.

Водночас актуальними для сучасного поліцейського, незалежно від стажу служби, на наш погляд, лишається:

1. Юридична майстерність, яка знаходиться у безпосередній залежності від системності набуття професійних знань у галузі права. Без постійного прагнення до пізнання і розуміння правових норм неможлива обґрунтована, точна і правильна оцінка поліцейськими правових явищ, формування ціннісних установок та орієнтацій, адекватних службовій діяльності. Ступінь готовності поліцейського дотримуватися тих чи інших правових норм у професійній діяльності та у повсякденності свідчить про певний рівень сформованості та розвитку його професійної правосвідомості.

2. Поряд із впливом зовнішніх факторів на формування та розвиток правосвідомості суттєво впливає саморозвиток, самоосвіта. Відповідно, розвиток когнітивної складової правосвідомості спонукає поліцейського до подальшого вдосконалення своїх здібностей, до активних дій заради професійного обов'язку як усвідомленої необхідності.

3. Ефективність професійної діяльності детермінована наявністю у особистості поліцейського сформованих правових переконань та звичок безумовного дотримання вимог законності;

глибокого розуміння принципів та інститутів права, віру в їх справедливість; нетерпимість до будь-яких порушень права; стійких звичок виконання правових норм; загостреного почуття справедливості, законності; спроможності аналізувати ситуації та вміло їх вирішувати.

4. Базова юридична освіта. Слід зазначити, що знання основ права не є звичайною обізнаністю щодо існування тих чи інших правових норм. Воно передбачає усвідомлення права, його змісту та визначення його значення для практичної діяльності. Поліцейські можуть бути обізнаним у правових питаннях, які мають щоденне значення (внаслідок виконання службових обов'язків). Ці знання обумовлюють поведінку та самоконтроль особистості. Окрім знання правових норм, кожному поліцейському необхідно мати базову підготовку (основні положення, принципи права, джерела права) для того, щоб мати можливість у разі необхідності вишукувати необхідні принципи та норми. Тобто необхідно мати певний обсяг якісних правових знань.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому виявленні інтеркореляційних зв'язків психологічних детермінант правосвідомості у сучасних поліцейських та їх інтерпретації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цуркан О. В. Функції правосвідомості працівників органів внутрішніх справ у сучасних умовах / О. В. Цуркан. // *Право і суспільство*. – 2012. – № 1. – С. 63–68.
2. Бойков А. Д. Правовая культура и вопросы правового воспитания / А. Д. Бойков. – М., 1994. – 220 с.
3. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2007. – 350 с.

REFERENCES

1. Tsurkan, O.V (2012). Funktsii pravosvidomosti pratsivnikov organiv vnutrishnikh sprav u suchasnikh umovakh. *Pravo i suspilstvo, Law and Society*, 1, 63-68 [in Ukrainian].
2. Boykov, A.D. (1994). *Pravovaya kultura i voprosy pravovogo vospitaniya* [Legal culture and issues of legal education]. Moskow [in Russian].
3. Sidorenko, Ye.V. (2007). *Metody matematicheskoy obrabotki v psikhologii* [Methods of mathematical processing in psychology]. SPb.: Rech [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 06.07.2018

Yurchenko-Shekhovtsova T. – Research Fellow of the Scientific Laboratory on Psychological Support of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6541-3410>

Peculiarities of the Legal Awareness of Modern Policemen Depending on Length of Service in Law Enforcement Agencies

In the article, on the basis of the empirical research, an analysis of the peculiarities of the formation of police officers' legal awareness in the professional environment is presented. The study was attended by 184 respondents. Depending on length of service in law enforcement agencies, the sample was divided into three groups. The first group includes police officers whose length of service in law enforcement agencies does not exceed 3 years, the second group – policemen who have length of service in law enforcement agencies from 3 to 10 years, to the third group – from 10 to 20 (and more than 20 inclusive). The questions of the questionnaire included the identification of the opinion and assessment by each respondent of their professional environment (subordinates, colleagues, management) regarding: observance of their legal norms during the performance of official duties and out of service; the presence of facts of abuse of official position or performance of tasks not related to official duties, etc. Particular attention was paid to the readiness of law enforcement officers to assist each other in resolving professional issues. According to the results of the study, there were statistically significant differences regarding the peculiarities of the formation of police officers' legal awareness with different length of service. Among police officers with length of service of up to 3 years, there was the largest number of respondents who encountered difficulties when answering questionnaires and those who need help and support in dealing with professional issues. In addition, half of them believe that they are surrounded by police officers who, because of ignorance of some laws, violate legal norms. The respondents with length of service from 3 to 10 years are the most confident in their own views, knowledge, and experience. Respondents with length of service for more than 10 years have indicated that their subordinates, colleagues or leadership are always ready to assist in solving their professional issues. Along with this, the relationship between the development of the cognitive component of police officers' legal awareness, their desire for further improvement of their abilities, and active actions for professional duty as a conscious necessity, depending on their length of service in law enforcement agencies, has been identified.

Keywords: legal awareness; police officer; length of service in law enforcement agencies; professional team; professional knowledge.